

ارزیابی مقالات قرآنی دائرة المعارف آمریکانا*

دکتر محمدحسن زمانی* و سید احمد هاشمی علی آبادی***

چکیده

در زمینه معرفی کلی قرآن، معارف قرآنی، تاریخ‌گذاری و جمع‌آوری آن، مصدر و منشأ وحی و ترتیب نزول آیات، مقالات و کتاب‌های زیادی از سوی اندیشمندان مسلمان و غیر مسلمان به رشته تحریر در آمده است. در این عرصه دائرة المعارف‌ها نقش بسزایی را ایفا می‌کنند. «دائرة المعارف آمریکانا» که یک دائرة المعارف عمومی است، برخی از مدخل‌های خود را مستقیم یا غیر مستقیم به مطالبی در پیرامون قرآن اختصاص داده است. در نوشتار حاضر، با گذری اجمالی مدخل‌هایی از قبیل اسلام، الله، محمد ﷺ و قرآن از این دائرة المعارف مورد بررسی قرار گرفته و نقاط ضعف و قوت آنها بیان شده است.

کلید واژگان: قرآن، دائرة المعارف آمریکانا، استشراق، وحی، اعجاز

* تاریخ دریافت: ۹۲/۸/۲۶ و تاریخ تأیید: ۹۳/۹/۱۴.

** استادیار جامعه المصطفی العالمية .mhzamani@yahoo.com

*** دانش‌آموخته دوره دکتری گرایش قرآن و متون دانشگاه معارف اسلامی Seyedahmad53@gmail.com

مقدمه

قرآن بزرگ‌ترین کتاب معرفتی و مهم‌ترین منبع رفتاری و اخلاقی مسلمانان است که از طریق وحی الهی جهت هدایت بشریت به پیامبر گرامی اسلام ﷺ نازل شد تا به عنوان آخرین نسخه شفابخش و جلوه تام رحمت الهی، بشریت را از کوره‌راه‌های جهالت، کفر و نفاق نجات دهد. شاید بتوان گفت بیشترین سهم تحقیقات و مباحث علمی را این کتاب مقدس در بین کتب آسمانی موجود و حتی کتب غیر آسمانی سایر ادیان به خود اختصاص داده است. در این بین، آرا و انظار مستشرقان در گوشه و کنار عالم به عنوان کسانی که از بیرون دین اسلام به این کتاب می‌نگرند، حائز اهمیت است. این تحقیقات گاه به صورت منصفانه و گاه به دور از انصاف اخلاقی و علمی بیان گردیده است که جای بررسی و نقد دارد. این تحقیقات گاه به صورت جدا و با عنوان کتاب یا مقاله علمی صورت پذیرفته و گاه به عنوان مدخل‌هایی از دائرة المعارف‌های قرآنی و غیر قرآنی به رشته تحریر در آمده است.

یکی از مهم‌ترین منابع تحقیقات علمی در عرصه تحقیقات کتابخانه‌ای، دائرة المعارف‌هایی است که در علوم و مسائل مختلف به رشته تحریر در آمده است که گاه به صورت عمومی مثل دائرة المعارف آمریکانا و گاه به صورت خاص و در حوزه‌ای مخصوص مثل دائرة المعارف قرآن کریم نگارش یافته است. معادل فارسی این کلمه، «دانش‌نامه» است.

دهخدا دائرة المعارف را حاوی مجموع معارف انسانی، فرهنگ فنون و علوم، خلاصه قابل فهمی از معارف بشری، شاخه‌ای از اطلاعات علمی حاوی رشته‌ها و زمینه‌های مختلف علمی در موضوعات جداگانه و معمولاً به ترتیب حرف الفبایی می‌داند (دهخدا، لغت‌نامه، ۱۳۷۷: ۷/ ۱۰۲۲۷).

دائرة المعارف یا «Encyclopedia» ریشه یونانی دارد و از آن زبان ترجمه شده است و از شاخه‌های مختلف دانش بشری یعنی از علوم، هنرها، حرفه‌ها و مشاغل گوناگون و آثار و نتایج آنها بحث و گفت‌وگو می‌کند. رابله، نویسنده و طبیب فرانسوی (۱۴۹۰-۱۵۵۳) که مورد احترام فرهنگ‌دوستان و امانیست‌ها بود، در نیمه اول قرن شانزدهم کلمه دائرة المعارف را از یونانی ترجمه و در آثار خود به کار برد (شایان مهر، دائرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، ۱۳۸۵: ۵/ ۱۹).

مطالعات قرآنی از جمله حوزه‌های خاص در دائرة المعارف نویسی است. ابعاد مختلف علوم قرآنی، معارف قرآنی و مباحث تفسیری جای کار زیادی را در این زمینه فراهم آورده است و در چند دهه اخیر اقبال خوبی را از سوی اندیشمندان قرآن پژوه شاهد بوده است، اما باید مراقب شتاب زدگی و فدا کردن کیفیت کار بود و شروع دیر هنگام این دائرة المعارف‌ها نسبت به اروپائیان ما را دچار یک حرکت بدون عمق نکند؛ لذا باید از آخرین تجربیات و استانداردهای جدید و مطالب عمیق و محققانه و مطابق با نیازها و پرسش‌های روز در تدوین این دائرة المعارف‌ها استفاده کرد.

در زمینه تحقیقات قرآنی در جهان غرب و انگیزه‌ها و کارهای انجام گرفته سخن بسیار است، اما در خصوص دائرة المعارف‌ها شاید بتوان به مهم‌ترین دائرة المعارف یعنی «دائرة المعارف قرآنی لیدن» که در شهر هلند و با نظارت و ویراستاری خانم جین دمن مک اولیف استاد تاریخ و ادبیات عرب دانشگاه جرج تاون آمریکا تدوین شد، اشاره کرد که طرح آن از سال ۱۹۹۳ و با همکاری تعداد زیادی از محققان یهودی و مسیحی و برخی از محققان مسلمان مثل نصر حامد ابو زید از دانشگاه لیدن هلند و محمد آرکون از دانشگاه سوربن فرانسه شروع به کارکرد و مشتمل بر حدود ۱۰۰۰ مدخل در پنج جلد است. نگارش این دائرة المعارف در سال ۲۰۰۶ به پایان رسید. برخی از دائرة المعارف‌های دیگر نیز در غرب وجود دارد که در زمینه قرآن دارای مدخل‌ها یا مقالات کوچک و مفصل است؛ از جمله: دائرة المعارف دین در ۱۶ جلد (چاپ نیویورک)، دائرة المعارف دین و اخلاق، دائرة المعارف فلسفه، دائرة المعارف جهان اسلام در ۴ جلد (چاپ آکسفورد انگلیس)، دائرة المعارف بریتانیکا در ۲۹ جلد، دائرة المعارف بین الملل در ۲۰ جلد، دائرة المعارف لاروس فرانسه در ۲۳ جلد، دائرة المعارف مصر در ۴ جلد، دائرة المعارف خاور میانه لندن، دائرة المعارف جودایکا در ۱۸ جلد و دائرة المعارف آمریکانا در ۳۰ جلد (زمانی، مستشرقان و قرآن، ۱۳۸۸: ۵۲).

درباره دایرة المعارف آمریکانا

دایرة المعارف آمریکانا یکی از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین دایرة المعارف‌های عمومی به زبان انگلیسی است که در سال ۱۸۲۹م. توسط یک آلمانی تبعید شده به ایالت بوستون آمریکا به نام فرانسیس لیبر پایه گذاری شد و چاپ نخست آن در ۱۳ جلد انتشار یافت (تقی‌زاده داوری، تصویر شیعه در دایرة المعارف آمریکانا، ۱۳۸۶: ۱۳).

پس از خریداری امتیاز دایرة المعارف گرولیر توسط اسکلاستیک (انتشاراتی واقع در آمریکای شمالی و نمایندگی فروش هری پاتر) در سال ۲۰۰۰م این دایرة المعارف نیز توسط اسکلاستیک منتشر می‌شود.

آمریکانا بیش از ۴۵۰۰۰ مقاله دارد که اغلب آنها بیش از ۵۰۰ واژه دارد و در بسیاری از آنها مطالب به اندازه جالب توجهی بسط داده شده‌اند؛ مانند مقاله «ایالات متحده» که بیش از سیصد هزار واژه دارد.

پوشش این دایرة المعارف از تاریخ و جغرافیای آمریکا و کانادا همواره یکی از نقاط قوت آن شمرده می‌شود، اما در سال‌های اخیر تحت فشار انتشارات الکترونیکی فاصله آن با سایر دایرة المعارف‌ها کمتر شده است. دایرة المعارف آمریکانا که توسط ۶۵۰۰ مشارکت‌کننده نوشته شده است، حاوی بیش از ۹۰۰۰ کتابشناسی، ۱۵۰۰۰۰ مرجع، ۱۰۰۰ جدول، ۱۲۰۰ نقشه، و تقریباً ۴۵۰۰ تصویر سیاه و سفید یا رنگی است. همچنین بیش از ۶۸۰ جعبه اطلاعات دارد. اغلب مقالات توسط نویسندگان امضاء شده است.

دایرة المعارف آمریکانا که مجموعه چاپی ۳۰ جلدی آن از مدت‌ها پیش در دسترس بود، هم‌اکنون به عنوان یک دایرة‌المعارف بر خط (آنلاین) فروخته می‌شود. در مارس ۲۰۰۸ اسکلاستیک اظهار کرد که میزان فروش نسخ چاپی خوب است و شرکت همچنان درباره آینده نسخ چاپی در حال تصمیم‌گیری است. شرکت اسکلاستیک ویرایش سال ۲۰۰۷ را عرضه نکرد و این بر خلاف روند پیشینشان مبنی بر ارائه نسخه چاپی اصلاح شده در هر سال بود.

نسخه بر خط دائرة المعارف آمریکانا برای اولین بار در سال ۱۹۹۷م. عرضه شد و همچنان به روز و فروخته می‌شود. این نسخه، مشابه مجموعه چاپی که از آن مشتق شده است، برای دانش‌آموزان دبیرستان و دانشجویان سال اول کالج و همچنین استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی در نظر گرفته شده است.

نخستین ویرایش این دائرة المعارف که بر اساس ویرایش هفتم دائرة المعارف بروکهاوس تدوین شده است، در ۱۶ جلد و در فاصله سال‌های ۱۸۲۹ تا ۱۸۳۳ در فیلادلفیا منتشر شد. در سال ۱۹۰۳ ناشر آمریکانا مدعی طراحی جدیدی از آن شد، در حالی که هنوز بسیاری از مقالات آن، ترجمه‌ای از دائرة المعارف آلمانی بروکهاوس بود که در نهایت، دائرة المعارف آمریکانا بعد از بارها تجدید نظر در سال ۱۹۲۰م. در ۳۰ جلد منتشر شد و سیاست ویرایش را در پیش گرفت.

دایرة المعارف آمریکانا بیشتر بر تاریخ، جغرافیای آمریکا و زندگینامه آمریکاییان تأکید دارد؛ از این‌رو، این دایرة المعارف، بهترین مرجع برای مطالب، موضوعات و شخصیت‌های آمریکایی است. در سال ۱۹۷۲م. دوروتی کول دائرة المعارف‌های آمریکانا و بریتانیکا را در مقایسه خود، در تأکید بر زمینه‌های دانش بشری شبیه و یکسان دید و اینکه هر دو مجموعه به یک اندازه مصورند و تأکید آنها بر مناطق جغرافیایی و سیاسی یکسان است.

در هر صورت، شاید عیب عمده این دائرة المعارف، مستقل نبودن آن است؛ چرا که این دائرة المعارف را تا سال ۱۸۳۳م. اقتباسی از دائرة المعارف آلمانی «Blockhouse Lexikon» می‌دانستند و در حقیقت، یک نوع سرقت ادبی و ترجمه شده آن به شمار می‌رفت. اما در سال ۱۹۰۳م. اعلام شد که آمریکانا به کلی اثری جدید گشته و با تغییرات و اضافات منتشر شده است، با این حال ادعا می‌شود این مجموعه با سابقه‌ترین دائرة المعارف آمریکایی است. اما از حسن‌های آن باید شیوه بسیار آسان و ساده آن و همچنین وجود مدخل‌های بسیار مهم آن را برشمرد.

۱۳

مهم‌ترین تحقیق علمی بر روی این دائرة المعارف در ایران، تحقیق آقای محمود تقی زاده داوری است که بر روی مقالات مرتبط با شیعه در مؤسسه شیعه‌شناسی قم و با همکاری جمعی از محققان صورت گرفته است که در آن ۹۳ مقاله ترجمه و نقد شده و با نام «تصویر شیعه در دائرة المعارف آمریکانا» در سال ۱۳۸۱ش به چاپ رسیده است.

مقالات قرآنی دائرة المعارف آمریکانا

از آنجا که دائرة المعارف آمریکانا یک دائرة المعارف عمومی و بیشتر مربوط به تاریخ، جغرافیا و اشخاص خود آمریکاست نه در خصوص دین، اسلام یا قرآن؛ لذا در مورد قرآن مقالات زیادی در آن به ثبت نرسیده است. بررسی‌های نگارنده به چند مقاله قرآنی در آن منجر شد؛ از جمله:

یک مقاله اسلام (Islam) نوشته چارلز جی. آدامز از دانشگاه مک گیل در جلد ۱۵ این دانشنامه که حدود ۴۴ صفحه است. این مقاله دارای مطالبی همچون جزیره العرب در زمان پیش از اسلام، ارزش‌ها و رسوم صحرائشینی، شهر مکه به عنوان مرکز تجاری، زندگی پیامبر از کودکی تا ازدواج و نبوت و رحلت و نیز تعالیم ایشان، قرآن و شکل و سازمان آن، سنت پیامبر، حدیث و کلام، فقه و مذاهب فقهی، تصوف و سازمان آن، عبادات اسلامی، شیعه، و اسلام در جهان معاصر می‌باشد.

نویسنده در توضیح قسمت قرآن و نیز تعالیم و موفقیت پیامبر ﷺ به این نکات اشاره کرده است:

۱. پیامبر ﷺ در نخستین آیات بر قیامت و عذاب‌های جهنم تأکید می‌کند و مردم را به تسلیم در برابر خداوند واحد و حاکم مطلق بر جهان فرا می‌خواند. به مرور زمان، آیات قرآن به موضوعات دیگر مثل قصص پیامبران پیشین و مثال‌هایی از طبیعت برای حمایت از پیامبر ﷺ معطوف می‌گردد. بعد از حرکت به سوی مدینه، آیات به طور وسیعی به سمت احکام عملی زندگی مسلمانان سوق پیدا می‌کند.

۲. قرآن پیامبر ﷺ را خاتم انبیا معرفی می‌کند که به علت تحریف ادیان قبلی و جهت احیای دین خداوند از سوی او ارسال شد که در واقع، تجدید پیام پیامبران قبلی بود که به شکل کتاب آسمانی قرآن و با نبوت ایشان صورت گرفت؛ لذا ایشان انتظار داشت تا یهودیان و مسیحیان او را با نظر مساعد بپذیرند که نپذیرفتند و ایشان ناامید شد.

۳. نویسنده قرآن را کتاب مقدس مسلمانان می‌داند که از آیاتی تشکیل شده است که به صورت تدریجی بعد از بعثت پیامبر بر ایشان نازل شده است. سپس ایشان به واژه قرآن می‌پردازد که یا به معنای چیزی است که بر پیامبر خوانده شده است یا در عبادت (مثل نماز) می‌شود آن را خواند یا به ماهیت و شیوه وحی آن اشاره دارد.

۴. در ادامه از نگاه مسلمانان، قرآن را کلام خدا می‌داند که مخلوق نیست و ازلی است و از لوح محفوظ خوانده می‌شد؛ مانند تورات و انجیل که از این منبع الهی بر بشریت نازل شد. این کتاب به عنوان کلام خاص خداوند، اولین مرجع مسلمانان در همه موضوعات ایمانی و رفتاری و مورد احترام خاص آنان است؛ لذا سخت کوشیده‌اند که در طول تاریخ، آن را حفظ کنند. این کتاب باعث نظام ادبیات عرب گردید و شاید نتوان در تاریخ، کتابی را مانند آن یافت که مورد مطالعه و تفسیر به بسیاری از زبان‌های دنیا قرار گرفته باشد. مشهورترین و پر مراجعه‌ترین این تفاسیر تفسیر طبری در ۳۰ جلد است.
۶. احترام به این کتاب تا حدی است که مسلمانان آن را روی زمین نمی‌گذارند و گاهی افراد خرافی بخش‌هایی از صفحات آن را به عنوان حرز یا طلسم برای دفع بلا یا بهبودی خود و بیماران استفاده می‌کنند.
۷. همه اعمال مذهبی با قرائت بخش‌هایی از قرآن همراه است و مدارس در سرتاسر دنیا برای تعلیم، حفظ و قرائت آن برقرار است. در برخی هنرها مثل خطاطی، معماری و تذهیب نیز نفوذ ویژه‌ای نموده است.
۸. ممانعت ویژه‌ای در ترجمه آن مشاهده می‌شد، به هر تقدیر این کار انجام گرفت، ولی در صورت ترجمه، دیگر آن ترجمه نه کلام الهی و نه خود قرآن است.
۹. قرآن در شکل کنونی آن دارای انسجام و پیوستگی ادبی نیست و خواننده ناآشنا با آن ممکن است محتوای آن را ناپیوسته بباید. علت این امر در شیوه گردآوری آن به شکل حاضر توسط پیامبر ﷺ در طول بیش از بیست سال و در شرایط گوناگون مربوط به اوضاع و احوال متغیر زندگانی حضرت محمد ﷺ و مخاطبان وی نهفته است.
۱۰. کلام وحی در حالتی خلسه‌مانند و همراه با مدهوشی به صورت موزون و مسجع و متفاوت با گفتار معمول پیامبر ﷺ به وی ارائه می‌شد و ایشان آن را ارائه می‌فرمود.
۱۱. قرآن به صورت کتابی مستمر و متداوم به معنای امروزی آن نگارش نیافته است، بلکه به تدریج از تجارب دینی پیامبر شکل گرفته است و ناپیوستگی آن ریشه در عدم توجه گردآورندگان وحی پس از رسول اسلام ﷺ دارد. مورخان مسلمان نیز به این امر اذعان دارند

که بخش‌هایی از این کتاب به صورت مجزا از هم نگارش یافته است. حجم این کتاب تقریباً به اندازه عهد جدید است و دارای ۱۱۴ سوره است. اسامی این سوره‌ها از الفاظ درون آنها گرفته شده و تمامی سوره‌ها به جز یک سوره دارای «بسم الله الرحمن الرحيم» است. در دوره‌های بعدی سوره‌ها به آیات تقسیم شد.

۱۲. قرآن شکل کنونی خود را پس از رحلت پیامبر و در سال ۶۳۲ م. یافت؛ طبق اسناد تاریخی روشن است که قسمت معینی از قرآن تحت نظارت پیامبر نگارش یافته است و ساختار اصلی سوره‌ها در زمان او پایه‌گذاری شده است. اما اتفاق نظر وجود دارد که متن استاندارد کنونی محصول تلاش خلفای راشدین است و نقش اصلی را در این مورد زیدبن ثابت به عهده داشته است. غالب منابع معتبر اتفاق نظر دارند که گردآوری قرآن در زمان خلیفه سوم صورت گرفت، اما آن تنها نسخه قابل دسترس مسلمانان نبود، بلکه چندین نسخه دیگر به همراه قرائت‌های مختلف شناخته شدند و مسلمانان آزادی زیادی برای مراجعه به این قرائت داشتند. علمای جامعه نیز این آموزه را قبول داشتند که قرآن به هفت روایت نازل شده است.

۱۳. سوره‌های قرآن به جز فاتحة الكتاب به ترتیب طولانی بودن چیده شدند و این ترتیب ارتباطی به زمان نزول آنها ندارد؛ لذا به جهت اهمیت ترتیب تاریخی و کمک به مورخان، برخی محققان تلاش کرده‌اند قرآن را بر اساس نزول آن بازسازی کنند.

۱۴. از نظر مسلمانان مسئله شیوه قرآنی، ترتیب زمانی، تاریخچه متن آن و میزان تأثیر نوشته‌های پیشین بر محتوای آن در درجه دوم قرار دارد و بی‌اهمیت است.

۱۵. قرآن طیف وسیعی از تعالیم دینی را در بر دارد، اما کتابی این‌چنین کوچک نمی‌تواند دستورات جزئی مورد نیاز جامعه را داشته باشد؛ لذا جهت تأمین اهدافی که در علم حقوق و کلام وجود دارد، مسلمانان به منابع دیگری توسل جستند تا مکمل قرآن گردد که همان سنت پیامبر است (دائرة المعارف آمریکانا، ۱۹۷۵: ۴۹۴/۱۵).

۱۶. دو - مقاله «الله» (Allah) نوشته چارلز جی. آدامز در جلد یک دائرة المعارف حدود یک صفحه است و در قسمتی از آن به ویژگی‌ها و صفات خداوند از نگاه قرآن پرداخته است.

از نگاه قرآن خداوند یگانه است و شریکی ندارد و همه اشیاء را آفریده است و حاکمیت مطلق بر موجودات دارد و مخلوقی از حیثه اراده و مشیت او خارج نیست و هستی بخش هر چیز نیکو، ولی نعمت بزرگ انسان‌ها و دادرس عادل آنهاست.

قرآن تأکید زیادی بر وقوع قیامت دارد؛ روزی که مجازات سختی در انتظار کسانی است که در قبال کارهای خیر ناسپاسی کرده‌اند. نیز تأکید زیادی بر رحمت و مغفرت الهی دارد و برای کسانی که سپاسگزار او بوده‌اند، یک ملجأ و راهنما و حافظ است (همان، ۱/ ۵۸۵).

سه - مقاله «محمد» (Mohammed) نوشته فیلیپ کی. هیتی نویسنده کتاب تاریخ اعراب که در جلد ۱۹ دائرة المعارف است و حاوی مطالبی مثل کودکی پیامبر، دعوت و پیام ایشان یعنی قرآن، نخستین صحابه و هجرت، دوره مدینه و موفقیت‌های نظامی ایشان، تبلور اسلام و در نهایت درگذشت ایشان است.

در قسمتی از این مقاله مؤلف می‌نویسد که مطمئناً پیامبر با افکار خاص یهودیان و مسیحیان در مورد خدا و بشر و رابطه متقابل آنها آشنا بوده و بسیار تحت تأثیر این امر بوده که یهودیان و مسیحیان تحت تأثیر کتاب مقدس زندگی راحتی دارند، اما قوم او بدون کتاب هستند. نخستین بار طبق نقل تاریخ در غار و در گوشه عزلت، وی نخستین پیام وحی را دریافت می‌کند. در شب قدر و در ماه رمضان و به زودی روشن شد که آن پیام ندای جبرئیل بوده است.

نخستین پیام وی شکل نثر مسجع داشت؛ از همان نوع که غیب‌گویان و کاهنان کافر و طالع بینان به کار می‌بردند. او و پیروانش این مطلب را که یک امی توانست نثر بی‌نقص و عیبی را ارائه دهد، معجزه‌ای برای اثبات نبوت او می‌دانند. او معجزه دیگری ارائه نداد و مدعی آن هم نشد.

نخستین تعلیمات او حول محور توحید خدا و صفات او و جهان واپسین دور می‌زند که به عنوان یک عامل تحریک [به کارهای خیر] یا بازدارنده [از کارهای شر] به کار می‌رفت (همان، ۱۹/ ۳۹۴).

- چهار - مقاله «قرآن» (Koran) نوشته ادوارد جی. جرجی که در جلد ۱۶ دائرة المعارف نوشته شده است و حاوی این مطالب است:
۱. قرآن نزد مسلمانان به عنوان کتابی مقدس و تأثیر گذار در عرصه جهان است که از طریق وحی بر پیامبر نازل شده است.
 ۲. پیام اصلی قرآن بر وحدانیت و حاکمیت مطلق خداوند استوار است؛ خداوندی که دارای عدالت و سلطنت گسترده است که روز قیامت منکران را بدون ترحم عذاب خواهد کرد و مؤمنان را با نعمات مادی و معنوی متنعم خواهد ساخت.
 ۳. قرآن دستور به عبادات فردی مثل نمازهای روزانه و عبادات جمعی مثل نماز جمعه می‌دهد و در عرصه اجتماع و خانواده به روابط فداکارانه دستور می‌دهد که این، اساس فقه اسلامی را تشکیل می‌دهد؛ لذا چارچوب قرآن دارای احکام الهی، عمل اخلاقی و برادری مؤمنان از هر نژاد و قبیله‌ای است.
 ۴. قرآن دوره سخت و مبارزاتی پیامبر را با بت پرستی قریش مطرح می‌کند و فرار ایشان به مدینه و قدرت و شوکت یافتن وی را در مدینه بیان می‌کند.
 ۵. به اعتقاد مسلمانان سنتی، قرآن معجزه‌ای آسمانی است اما در تحقیقات مدرن و روشنفکران جدید، قرآن محصول یک ذهن صادقانه است که توسط پیامبر تولید شده است.
 ۶. بحث از متن قرآن و زبان عربی آن به عنوان زبان وحی و امکان ترجمه آن، چگونگی ثبت و نگارش آن بر روی لوح و برگ‌ها و جمع آوری آن در زمان خلیفه سوم (عثمان) از دیگر مطالب مقاله است.
 ۷. بحث دیگر منع ارائه قرآن به زبان‌های دیگر است که البته مورد قبول مسلمانان قرار نگرفت، لذا سبب ترجمه قرآن به زبان‌های دیگر هم شد.
 ۸. قرآن به عنوان کتاب وحی که از تحریف به دور مانده است، توحید را به معنای ساده آن یعنی تسلیم در برابر خداوند ارائه داده است و به این حقیقت اشاره دارد که تورات و انجیل توسط پیروان این دو دین در این موضوع دچار تحریف شده‌اند.
 ۹. قرآن بر تاریخ، اندیشه و ادبیات عرب، الهیات و سایر علوم و رشد و نفوذ تمدن عرب تا اسپانیا و هند به واسطه احکام معنوی، اخلاقی و اجتماعی در حوزه محدود آن تأثیر گذاشته است.

۱۰. قرآن در حوزه وسیع‌تر به تنهایی در برابر عقل‌گرایی یونانی و محوریت انسان می‌ایستد و در عرصه اسلامی یک شیوه کاملاً متفاوت از زندگی را ارائه می‌دهد و یک حکومت دینی را در عرصه اجتماع مطرح می‌کند، اما به راحتی می‌توان گفت که قانون بین الملل کم از قانون قرآن نیست!

۱۱. دلیل نفوذ قرآن در قرن بیستم افرادی همچون رشید رضا و اقبال لاهوری هستند که احیای اسلام را در پرتو احیای قرآن می‌دانند بر خلاف وهابیان عربستانی که خواهان بازگشت قرآن به شکوه قبلی آن و پیروان گمراه شیعه که قائل به کشف حقایق جدید قرآنی از متن آن هستند. در این میان الازهر به عنوان دژ محکم، تفسیر اسلام میانه‌ای را از قرآن ارائه می‌دهد (همان، ۱۶ / ۵۲۱).

نقاط قوت

این چند مقاله در عین موجز بودن که یکی از مؤلفه‌های مقالات در دائرة المعارفها است، حاوی برخی نکات مثبت و قابل قبول در مورد قرآن است؛ از جمله:

۱. تقدس زیاد قرآن در بین مسلمانان و احترام ایشان حتی به الفاظ و تعلیم و تعلّم و تبرّک به آن. البته تهمت خرافه‌گرایی به مسلمانان در احترام به قرآن ناصحیح است.
۲. مرجعیت قرآن در بین مسلمانان.
۳. توصیف خداوند در قرآن به عنوان خدای واحد و خالق هستی و حاکم مطلق.
۴. تأکید بر وقوع قیامت و مجازات ناسپاسان و مأجور بودن مؤمنان به خدا.
۵. قرآن نزد مسلمانان معجزه الهی است و توسط مسلمانان بعد از پیامبر گردآوری شد.
۶. قرآن بر اندیشه و فکر عرب تأثیر گذاشت و عامل شکل‌گیری تمدن اسلامی و ایستادگی در مقابل عقل‌گرایی یونان بود.

نقاط ضعف مهم

۱- ازلی و قدیم بودن قرآن

استناد این اندیشه به کل مسلمانان صحیح نیست؛ زیرا این اندیشه نزد شیعیان و معتزله پذیرفتنی نیست، بلکه فقط اعتقاد برخی از اهل تسنن است.

آموزه حدوث و قدیم قرآن از نخستین تأملات کلامی مسلمانان درباره متن مقدس قرآن است که بر طرح نظریه اعجاز قرآن تأثیری تاریخی داشته است. اعتقاد به مخلوق نبودن قرآن احتمالاً تحت تأثیر آموزه تجسد در مسیحیت با مقارنت میان «کلمة الله» و «کلام الهی» و بر اساس این تصور که هر پدیده آسمانی و برآمده از لوح محفوظ الزاماً قدیم و نامخلوق نیز هست، از میانه دوم قرن اول در میان برخی صحابه و تابعان مطرح شد و از آغاز قرن دوم به مسئله‌ای کلامی و جنجال برانگیز بدل گشت. معتزلیان و پاره‌ای دیگر از اصحاب کلام در برابر این دیدگاه که از نظر آنان عقیده‌ای نامعقول و مخالف با توحید شمرده می‌شد، دیدگاه حدوث و مخلوق بودن قرآن را مطرح کردند (مرکز فرهنگ و معارف قرآن، دائرة المعارف قرآن کریم، ۱۳۸۹: ۳/ ۵۶۶ و خویی، البیان، بی‌تا: ۴۰۸-۴۰۶).

معتزله برای اثبات عقیده خود دلایلی چند ارائه کرده‌اند که به اجمال به آنها اشاره می‌کنیم:

۱. کلام خدا متضمن امر، نهی و خطاب است. اگر قدیم باشد، باید امر، نهی و خطاب نیز قدیم باشند، ولی چون طرف امر، نهی و خطاب الهی مخلوقات هستند، لازم می‌آید امر، نهی و خطاب قدیم جلوتر از مخلوقات باشد یعنی پیش از مخلوقات، امر و نهی و خطاب موجود باشد که این محال است؛ زیرا خطاب بی‌مخاطب و امر بی‌مأمور لغو و عبث است.

۲. خطاب خداوند به پیامبران گذشته غیر از خطاب او به پیامبران بعدی است: خطاب به ابراهیم علیه السلام غیر از خطاب به موسی علیه السلام است، و خطاب به عیسی علیه السلام غیر از خطاب به پیامبر اکرم است. وانگهی در قرآن آیات ناسخ و منسوخ بسیار است. پس خطاب و کلام الهی در حال تبدل و تغییر بوده است و هر چیزی که چنین باشد، قدیم نیست و مخلوق و حادث است.

۳. کلمات اگر خوانده شوند، صورت و عرض هستند و اگر نوشته شوند جسم و جوهرند؛ و اعراض و جواهر همه حادث‌اند.

۴. در خود قرآن آیاتی هست که دلالت بر مخلوق بودن آن می‌کند، از قبیل ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾ (انبیاء/ ۲)؛ «هیچ ذکر تازه‌ای از پروردگارشان بر ایشان نمی‌آید مگر اینکه آن را در حال بازی کردن گوش دهند». مقصود از «ذکر» این آیه قرآن است و مقصود از محدث، تازه بودن و نو بودن آن است، و هر چیز نوی البته حادث است و قدیم نیست (حلبی، آشنایی با علوم قرآنی، ۱۳۷۴: ۱۴۳).

۲- اتحاد منشأ قرآن، تورات و انجیل بدون اشاره به تحریف عهدین و عدم تحریف قرآن

مسلمانان منشأ قرآن، تورات و انجیل و همه کتب آسمانی را وحی الهی می‌دانند. نیز همه این کتب را در اصول اساسی اعتقادی مثل توحید، نبوت و معاد، مشترک و ادیان بعدی را تکمیل دین قبلی و ناسخ برخی از احکام آن تلقی می‌کنند. علت اصلی تکامل را نیز ایجاد نیازهای جدید و ورود تحریف در کتب قبل می‌دانند و تنها کتابی را که از دستبرد بشریت به دور مانده، کتاب قرآن می‌دانند.

آیت الله جوادی آملی در مورد عدم اختلاف بین کتب آسمانی و پیامبران می‌نویسد: «در هیچ یک از کتب آسمانی اختلافی وجود نداشته است؛ نه در خود آنها و نه در مقایسه با یکدیگر، و نه در بین کتب آسمانی گذشته و قرآن کریم؛ زیرا همگی از سوی یک خداست و دین در نزد خداوند جز یکی نیست: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ (آل عمران / ۱۹). خطوط اصلی دین در تمام کتب الهی یکی است. تنها اختلاف کتاب‌های آسمانی با یکدیگر در شریعت و منهج است: ﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾ (مائده / ۴۸). این اختلاف در احکام فرعی به نسخ یا تخصیص ازمانی آنها بر می‌گردد همانند نسخ یا تخصیص ازمانی که در دینی اتفاق می‌افتاد که این نیز ناشی از حکمت خداوند است...» (جوادی آملی، تفسیر موضوعی قرآن کریم، ۱۳۷۸: ۱۴۱-۱۴۲).

در بین کتب آسمانی فقط قرآن از تحریف مصون مانده است، ولی سایر کتب حتی تورات و انجیل دچار تحریف شده‌اند. سه دلیل عمده بر تحریف تورات و انجیل وجود دارد: دلیل تاریخی، دلیل درون متنی، دلیل قرآنی.

به لحاظ تاریخی دلیلی بر اینکه تورات و انجیل همان کتاب مقدس نازل شده بر حضرت عیسی و موسی باشد، وجود ندارد، بلکه اتفاقات تاریخی خلاف این را ثابت می‌کند.

برخی دانشمندان یهودی مثل ابراهیم بن عزراء و اسپینوزا و حتی برخی سنتی‌های یهودی و مسیحی مثل توماس میشل بر این باور قطعی پای می‌فشارند که تورات فعلی پنج قرن قبل از میلاد و به دست نویسندگانی ناشناس یا پس از تبعید بابلی به دست عزرا (یعنی ۵۳۸ ق.م) نوشته شده است و نسخه اصلی در حمله بخت‌النصر به اورشلیم از بین رفته است (سلیمانی اردستانی، کتاب مقدس، ۱۳۸۲: ۵۴-۶۷؛ خیرخواه، پژوهشی در آیین مسیحیت، ۱۳۸۸: ۲۵-۴۰).

مسیحیان نیز در مورد انجیل معتقدند انجیل اربعه توسط حواریان و افرادی دیگر پس از صعود حضرت عیسی نوشته شده است و تا حدود سال ۵۰ م. هیچ یک از مطالب عهد جدید نوشته نشده بود (سلیمانی اردستانی، مسیحیت، ۱۳۸۱: ۶۳-۶۸).

به لحاظ درون متنی با نگاهی اجمالی به محتوای تعالیم تورات و انجیل به آیاتی برمی‌خوریم که قطعاً خردستیز است؛ تعالیمی همچون تثلیث، تجسد و حلول خداوند در انجیل و نیز جسمانیت خداوند و غیر معصوم بودن انبیاء در تورات (کتاب مقدس، سفر تکوین، ۳: ۸؛ نامه پولس به عبریان، فصل ۲۸: ۹ و انجیل یوحنا ۸: ۲۷-۴۳).

از منظر قرآن نیز در برخی آیات به اصل تحریف تورات و انجیل و به محتوای تحریفی این دو اشاره شده (ر.ک: بقره / ۷۹، ۷۵ و ۱۷۴؛ نساء / ۱۷۱؛ مائده / ۷۵-۷۲، ۱۳؛ آل عمران / ۵۹، ۶۹-۷۱ و ۷۸؛ توبه / ۳۰).

البته برخی از مستشرقان در صدد توجیه این آیات و تقویت دیدگاه توحیدی در مسیحیت برآمده‌اند. مونتگمری وات می‌گوید: قرآن اعتقاد به سه خدا را نقد می‌کند نه سه اقنوم را. در خلال اعصار ممکن است مسیحیان ساده یا بد آموزش دیده‌ای باشند که به سه خدا اعتقاد

داشته باشند؛ و محتمل است چنین افرادی در عربستان زمان حضرت محمد بوده باشند. پس قرآن یک بدعت مسیحی را رد می‌کند و مسیحیت راست اندیش با این نقد موافق است (مونتگمری وات، اسلام در عصر حاضر، ۱۳۸۹: ۱۳۳).

اما در مورد قرآن دلایل متعدد تاریخی حکایت از این دارد که کل کلمات و آیات آن در زمان پیامبر ﷺ نازل شد و کاتبان وحی آنها را یادداشت کردند تا به نظم فعلی در آمد. دلیل این سخن، اجماع و نصوص متواتر است، حتی آیات آن هم روشن بود؛ هر چند شماره گذاری آیات بعد از پیامبر ﷺ صورت گرفت و عامل اصلی به هم خوردن ترتیب نزول آیات وحی الهی و دستور پیامبر است (معرفت، التمهید فی علوم القرآن، ۱۴۱۵: ۱/ ۲۷۸ و سیوطی، الاتقان، ۱۴۲۱: ۱/ ۲۱۴).

از نظر معارف نیز معرفت خردگریزی در قرآن یافت نمی‌شود؛ هر چند برخی آیات طبق تقسیم‌بندی خود قرآن (آل عمران / ۷) جزء آیات متشابه است و خواننده این آیات در نگاه بدوی دچار اشتباه در فهم می‌شود، اما همین آیات با رجوع به آیات محکم فهمیده می‌شود و از تشابه بیرون می‌آید. افزون بر این، خود قرآن نیز از حفظ و مصونیت آن سخن به میان آورده است و بشریت را به میدان هموردی طلبیده است: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ (حجر / ۹)؛ «ما قرآن را خود نازل کرده‌ایم و خود نگهبانش هستیم».

در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (بقره / ۲۳)؛ «و اگر درباره آنچه بر بنده خود فرو فرستادیم شک دارید، پس سوره‌ای همانند آن بیاورید و یاران و گواهان خود جز خدا را به یاری بخوانید، اگر راست می‌گویید».

قرآن حتی از پیشنهاد عده‌ای برای تبدیل کردن قرآن و عدم پذیرش آن از سوی پیامبر ﷺ سخن به میان می‌آورد: ﴿وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا انْتِ بِقرآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ فَلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدَّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَّوْمٍ عَظِيمٍ﴾ (يونس / ۱۵)؛ «چون آیات روشن ما بر آنان تلاوت شد، آنها که به دیدار ما امید ندارند، گفتند: قرآنی جز این قرآن بیاور یا دگرگونش کن. بگو: مرا نرسد

که آن را از سوی خود دگرگون کنم. هر چه به من وحی می‌شود، پیرو همان هستم. می‌ترسم که اگر به پروردگارم عاصی شوم، به عذاب آن روز بزرگ گرفتار آیم». اعجاز این کتاب مقدس فقط اعجاز بیانی و لفظی نیست و تنها با اسلوب خود تحدی نمی‌کند، بلکه به گفته علامه طباطبایی کسانی که آشنایی به زبان عربی دارند و در نظم و نثر این زبان تتبعی کرده‌اند، هرگز نمی‌توانند تردید کنند که لهجه قرآن لهجه شیوا و شیرینی است که درک انسان را از زیبایی خود مبہوت و زبان را از وصف آن الکن و زبون می‌سازد. نه شعر است و نه نثر، بلکه اسلوبی و رای هر دو دارد که جذبه و کششی مافوق شعر و سلاست و روانی‌ای مافوق نثر دارد (طباطبایی، قرآن در اسلام، ۱۳۷۹: ۱۳۶)؛ لذا ماهیت این کلام با کلام کاهنان و غیب‌گویان کاملاً فرق می‌کند و تشبیه این دو به هم، تشبیه نابجایی است.

۳- کیفیت نزول وحی بر پیامبر ﷺ و ارائه آن به مردم

در اینکه پیامبر ﷺ موقع نزول آیات به علت عظمت وحی حالات خاصی می‌گرفتند، سخنی نیست، اما یقیناً ایشان در ارائه وحی الهی به مردم حالت عادی و فارق از آن حالات تحویل را داشتند و نباید این دو مرحله با هم خلط شود.

مرحله اول (تحویل وحی) همراه با صدایی شبیه زنگ شتران و عرق ریختن پیامبر ﷺ و تب و فشار جسمی و روحی بود. در عین حال، پیامبر ﷺ کاملاً آنچه را می‌شنید با تمام وجود درک می‌کرد و حفظ می‌نمود (رشید رضا، الوحی المحمدی، ۱۴۲۶: ۷۶؛ علاف، البیان فی علوم القرآن، ۱۴۲۲: ۸۳-۸۷).

در ضمن پیامبر ﷺ از همان زمان نزول اولین آیات با حالت یقین، وحی را دریافت می‌فرمود و هیچ شکی در وحی بودن آیات نداشت. این امر با تجربه‌های معنوی و عرفانی و بشری کاملاً متفاوت است؛ چه مکاشفات عرفانی و تجربه‌های بشری دارای مشخصات زیر است که هیچ کدام در مورد وحی صادق نیست:

یک. تجربه‌های دینی و عرفانی قانون‌مند و عمومی است.

دو. تجربه‌های دینی و مکاشفات از خطا و شطوحیات مصونیت ندارد.

سه. تجربه‌های دینی و عرفانی زمینی و بشری است.
 چهار. در تجربه‌های عرفانی تعارض وجود دارد.
 پنج. تجربه‌های دینی از بینش‌های شخصی و فرهنگ زمانه تأثیرپذیر است.
 شش. تجربه‌های دینی شک‌آلود است.
 هفت. تجربه‌های دینی و مکاشفات حجیت ندارد.
 هشت. تجربه‌های دینی و عرفانی جنبه معرفتی ندارد (عبد اللهی، وحی در قرآن، ۱۳۸۵: ۱۲۷-۱۵۲).

اما تجربه وحیانی دارای شاخصه‌هایی همچون ناگهانی و کوتاه مدت بودن، دستیابی به معرفت جدید از غیر طریق استدلال و تفکر، دخالت عامل بیرونی در پیدایش معرفت جدید، ایمان راسخ فاعل تجربه به درستی آن و غیر قابل بیان بودن بصیرت حاصل شده، می‌باشد (جمعی از نویسندگان، جستارهایی در کلام جدید، ۱۳۸۸: ۱۶۲).

خداوند برای هدایت حتماً کسانی را انتخاب می‌کند که در بالاترین مراتب درک عقلانی باشند و از خلق او برترند و آنچه را در مقام نبوت دریافت می‌کنند، به تعبیر خود قرآن «لاریب فیه» است. در روایتی از نبی مکرم اسلام ﷺ آمده است: «... وَ لَأَبْعَثَ اللَّهُ رَسُولًا وَ لَأَنبِیًّا حَتَّى یَسْتَكْمِلَ الْعَقْلَ وَ یَكُونَ أَفْضَلَ مِنْ عُقُولِ جَمِیعِ أُمَّتِهِ وَ مَا یُضْمِرُ النَّبِیُّ فِی نَفْسِهِ أَفْضَلَ مِنْ اجْتِهَادِ جَمِیعِ الْمُجْتَهِدِینَ ...»؛ «خداوند پیامبری بر نینگیخت مگر اینکه عقل خود را به کمال رسانده باشد و اندیشه‌اش از اندیشه تمام امتش برتر باشد و آنچه پیامبر در باطن دارد، از تمام مجتهدان برتر است (کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق: ۱/۱۳).

در مرحله ارائه وحی نیز طبق مبانی مسلم کلام شیعه، پیامبر ﷺ معصوم است، همان‌گونه که در مرحله دریافت و حفظ نیز باید معصوم باشد تا اصل تبعیت از وی، دلیل عقلی قابل قبول داشته باشد؛ لذا از دیدگاه کلامی مسلمانان و طبق آیات خود قرآن، سخن پیامبر ﷺ به عنوان اولین مفسر و مبین کلام الهی حجیت شرعی دارد نه از باب پناهجویی مسلمانان به کلام ایشان و کمبود معرفتی قرآن که برخی مستشرقان می‌گویند.

قرآن می‌فرماید: ﴿بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (نحل / ۴۴)؛ «و این قرآن را به تو نازل کردیم تا برای مردم آنچه را به ایشان نازل شده، بیان کنی. شاید اندیشه کنند».

از آنچه گفته شد، روشن می‌شود که بر اساس اصل کلامی عصمت و جنبه هدایت‌گری پیامبر ﷺ، قرآن به عنوان معجزه الهی بر بشریت از سوی خداوند بر پیامبر ﷺ و با واسطه جبرئیل علیه السلام نازل می‌شود و در هیچ مرحله‌ای از نزول آن نه شخص پیامبر ﷺ و تجربه شخصی و ذهن صادقانه ایشان و نه تصرفات خارجی مثل تأثیر جن و عوامل دیگر دخالتی ندارد.

۴- نزول قرآن به هفت روایت

از جمله بحث‌های مهم در خصوص قرائات و تفسیر قرآن، رابطه قرائات قرآن و احادیث سبعة احرف است که اقوال زیادی را به همراه داشته است. زرکشی در چندین صفحه از کتاب *البرهان فی علوم القرآن* اقوال عده زیادی از علما را در این مورد نقل می‌کند و به نقل از ابو حاتم ابن حبان بستی تعداد اقوال را سی و پنج قول می‌داند (زرکشی، *البرهان فی علوم القرآن*، ۱۴۱۰ ق: ۱ / ۳۰۴).

یکی از این روایات چنین است: قال رسول الله ﷺ: «إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقراءوا ما تيسر منه»؛ قرآن به هفت حرف نازل شده است، به هر یک از آنها که برایتان مقدور است، قرآن را قرائت کنید (الدانی، *الجامع البیان فی القرائات السبع*، ۱۴۲۸: ۱ / ۹۳).

شاید مؤثرترین عامل پیدایش اختلاف قرائت‌ها اختلاف لهجه‌های قبائل عرب در صدر اسلام بوده است؛ لذا امامان شیعه اعتقاد داشتند که قرآن واحد است و از سوی واحد هم نازل شده است و تمام روایاتی که بر نزول قرآن بر هفت حرف دلالت دارد، از منابع اهل تسنن نقل شده است (زمانی، *مستشرقان و قرآن*، ۱۳۹۱: ۲۹۷؛ مؤدب، *مبانی تفسیر قرآن*، ۱۳۹۰: ۸۶ - ۸۸).

۵ - تأثیر پذیری پیامبر ﷺ از یهود و مسیحیت

یکی دیگر از نکات بحث برانگیز در این مقالات، این است که پیامبر ﷺ تحت تأثیر کتاب مقدس یهود و مسیحیت داشتند قرار داشت، در حالی که قوم وی دارای عقب‌ماندگی بودند. این باعث شد که وی دین اسلام و کتاب قرآن را برای قوم خود بیاورد!

در نقد این مطلب باید گفت اینکه پیامبر ﷺ با یهود و مسیحیت آشنا بوده، سخنی نیست؛ زیرا عده‌ای از یهودیان و مسیحیان در جزیره‌العرب زندگی می‌کردند، ولی طبق نقل تاریخ، آشنایی ایشان در حد حشر و نشر و تأثیرپذیری آن‌چنان که برخی مستشرقان می‌گویند، نبوده است. بلکه پیامبر ﷺ در نه یا دوازده سالگی به همراه عمویش در سفر به شام با راهبی به نام بحیراء دیدار کوتاهی داشته و وی نشانه‌های نبوت را در چهره پیامبر می‌بیند. برخی مورخان نام آن راهب را «ورقه» نقل کرده‌اند. این نقل تاریخی نیز به شدت مضطرب است و حتی برخی می‌گویند سند قطعی هم برای این دیدار نمی‌توان یافت و هیچ جای تاریخ سخن از تأثیر پذیری پیامبر ندارد. ملاقات با ورقه بن نوفل نیز طبق نقل تاریخ بعد از بعثت پیامبر ﷺ بوده است. به علاوه، اگر این مسئله مهم در تاریخ وجود داشته، چرا دشمنان پیامبر ﷺ با آن همه تهمت‌ها این مسئله را عنوان نکرده‌اند؟ (زمانی، مستشرقان و قرآن، ۱۳۹۱: ۱۴۲-۱۴۹).

اینکه شرق‌شناسی می‌گوید: قرآن از محیط مکه و گرما و اوضاع اجتماعی آن متأثر است، می‌خواهد براین ادعا تأکید کند که قرآن ریشه بشری دارد و بر این اساس، مفاهیم و تعالیم آن بومی و محلی است و تنها برای همان جزیره خوب است و تعالیم و احکامش منطبق با آن محیط است و شایستگی جای دیگری را ندارد؛ یعنی دعوت محمد ﷺ جهانی نیست و قرآن برتر و مسلط بر کتب آسمانی دیگر نیست (دسوقی، سیر تاریخی و ارزیابی اندیشه شرق‌شناسی، ۱۳۷۶: ۱۳۷).

در رد این انگاره، ادله نقلی و عقلی خاتمیت پیامبر ﷺ و جامعیت اسلام در پاسخ‌گویی به تمام نیازهای بشری کافی است.

مجدداً تأکید می‌کنیم که خمیرمایه قرآن و کتب مقدس قبلی یکی و از نزد خداوند است و اگر برخی معارف قرآن مانند تورات و انجیل است، به علت یکی بودن منشأ صدور است نه اقتباس و تأثیرپذیری، آن‌گونه که برخی مستشرقان می‌گویند.

قبول نظریه تأثیرپذیری قرآن کریم از فرهنگ زمانه به صورت عام و از یهود و مسیحیت به صورت خاص خود مستلزم ایرادات جدی کلامی است که نمی‌تواند مورد قبول قرار گیرد.

از جمله این ایرادات بشری بودن وحی، زمان مند و مکان مند شدن احکام قرآن، راهیابی مطالب باطل در قرآن و بی اعتبار شدن آن و کنار زدن قرآن از صحنه زندگی مسلمانان است (رضایی اصفهانی، منطق تفسیر قرآن (۴)، ۱۳۹۲: ۱۱۰-۱۱۳).

علاوه بر ایرادات بالا برخی ایرادات دیگر نیز بر مطالب این مدخل ها وارد است؛ از جمله:
۱. تحقیقات مدرن قرآن را محصول ذهن صادقانه پیامبر می داند! که با تجربه دینی ایشان شکل گرفت.

۲. قرآن در نثر با سخنان کاهنان و غیبگویان شباهت دارد.

۳. قرآن نمی تواند مطالب جزئی مورد نیاز جامعه را داشته باشد؛ لذا مسلمانان برای فهم مطالب حقوقی و... به منابع دیگر متوسل می شوند.

۴. قرآن شکل کنونی خود را پس از پیامبر ﷺ یافت.

نتیجه

در زمینه منشأ و مصدر قرآن، تاریخ گذاری آن، نزول آیات، ادبیات و ساختار قرآن، و معارف نظری آن تحقیقات علمی زیادی در شرق و غرب عالم صورت گرفته است. دائرة المعارف ها نیز در این میدان، سهم مهمی را به عهده گرفته اند، به ویژه دائرة المعارف هایی که در خصوص قرآن یا دین اسلام به رشته تحریر در آمده اند. دائرة المعارف آمریکانا که یک دانشنامه عمومی و بیشتر مربوط به موضوعات خود آمریکاست، در چند مدخل مطالبی را در مورد قرآن به ثبت رسانده است. از جمله مدخل هایی که مستقیم یا ضمناً در مورد قرآن مطالبی را در این دانشنامه در بر دارند، مدخل اسلام (Islam)، مدخل قرآن (Koran)، مدخل الله (Allah) و مدخل محمد (Mohammad) است.

مطالب قابل قبولی در این مدخل ها وجود دارد که از دیدگاه مسلمانان مورد پذیرش است؛ مثل تأکید قرآن بر توحید و معاد و نیز قداست و مرجعیت قرآن در تمام امور مسلمانان. مطالب قابل نقدی هم در این مدخل ها به چشم می خورد؛ مثل ازلی دانستن قرآن در نگاه تمام مسلمانان، کیفیت نزول وحی و ارائه آن به مردم، نزول قرآن با هفت روایت و قرائت، تأثیر پذیری پیامبر ﷺ از یهود و مسیحیت.

منابع

۱. تقی‌زاده داوری، محمود، تصویر شیعه در دایرة المعارف آمریکانا، تهران: نشر بین الملل، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
۲. جمعی از نویسندگان، جستارهایی در کلام جدید، تهران: انتشارات سمت، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۳. جوادی آملی، عبد‌الله، تفسیر موضوعی قرآن کریم (قرآن در قرآن)، قم: نشر اسراء، ۱۳۷۸.
۴. حلبی، علی اصغر، آشنایی با علوم قرآنی (حلبی)، تهران: نشر اساطیر، چاپ چهارم، ۱۳۷۴.
۵. خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی، بی‌تا.
۶. خیر خواه، کامل، پژوهشی در آیین مسیحیت، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸.
۷. دانی، ابو عمرو عثمان بن سعید، جامع البیان فی القراءات السبع، امارات: جامعة الشارقة، ۱۴۲۸ق.
۸. دسوقی، محمد، سیر تاریخی و ارزیابی اندیشه شرق شناسی، ترجمه محمود رضا افتخارزاده، تهران: نشر هزاران، ۱۳۷۶.
۹. دهخدا، فرهنگ لغت، تهران: نشر دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
۱۰. رشید رضا، محمد، الوحی المحمدی، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۲۶ق.
۱۱. رضایی اصفهانی، محمدعلی، منطق تفسیر قرآن (۴)، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۲.
۱۲. زرکشی، محمد بن عبد‌الله، البرهان فی علوم القرآن، بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۰ ق.
۱۳. زمانی، محمد حسن، مستشرقان و قرآن (نقد و بررسی آراء درباره قرآن)، قم: بوستان کتاب، چاپ سوم، ۱۳۸۸.
۱۴. سلیمانی اردستانی، عبد الرحیم، کتاب مقدس، قم: نشر آیات عشق، ۱۳۸۲.

۱۵. سلیمانی اردستانی، عبد الرحیم، مسیحیت، قم: نشر زلال کوثر، ۱۳۸۱.
۱۶. سیوطی، جلال الدین، الإیتقان فی علوم القرآن، بیروت: دار الکتب العربی، چاپ دوم، ۱۴۲۱ ق.
۱۷. شایان مهر، علیرضا، دائرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، تهران: نشر کیهان، ۱۳۸۵.
۱۸. طباطبایی، محمد حسین، قرآن در اسلام، قم: انتشارات اسلامی، چاپ دهم، ۱۳۷۹.
۱۹. عبد اللهی، محمود، وحی در قرآن، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۵.
۲۰. علاف، ادیب، البیان فی علوم القرآن، دمشق: مکتبه الفارابی، ۱۴۲۲ ق.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷.
۲۲. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، دائرة المعارف قرآن کریم، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۹.
۲۳. معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، قم: مؤسسة النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۵ ق.
۲۴. مؤدب، سید رضا، مبانی تفسیر قرآن، قم: انتشارات دانشگاه قم، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
۲۵. مونتگمری وات، ویلیام، ترجمه خلیل قنبری، اسلام و مسیحیت در عصر حاضر، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.

26. Americana Corporation, Encyclopedia Americana, 1975.